

М.П.ДРАГОМАНОВ ПРО СВОБОДУ СОВІСТІ І СУСПІЛЬНУ ФУНКЦІОНАЛЬНІСТЬ РЕЛІГІЇ

Наше дослідження спирається на досить численну "бібліотеку" різноманітних творів М.Драгоманова, в яких містяться його погляди на релігію. Серед них: "Рай і поступ", "З історії відношень між церквою і державою в Західній Європі", "Віра та громадські справи", "Боротьба за духовну власть і свободу совісті в XVI – XVII ст.", "Про волю віри", "Церковь и государство в Римской империи", "Положение и задачи науки древней истории", "Євангельська віра в старій Англії", "Попівство і народний прогрес в Австрійській Русі", Австро-руські спомини (1867-1877)", "Побожні легенди болгар", "Питання релігійної свободи в Росії", "Про братство христителів або баптистів на Україні", "Передне слово (до Громади 1878 р.)", "Шевченко, українофіли і соціалізм", "Чудацькі думки про українську національну справу", "Заздрі боги", "Слов'янські варіанти однієї євангельської легенди", "Воскресеніє Христове (фольклорний запис)" та ін.

Під час архівних пошуків у Відділі рукописів Інституту літератури НАН України автором виявлена ще недосліджена фахівцями-релігієзнавцями наукова праця М.П.Драгоманова [Інститут літератури НАН України: Відділ рукописів. – Ф.3.-С. 3292.- Л.1-17], що не має заголовку, написана рукою вченого і починається словами: "За останні 150-100 років погляди освітніших людей на релігію...". Стаття ця, а обсяг її – 17 сторінок, написана в Женеві 5 липня 1889 року. Її зміст наближається до змісту праці М.П.Драгоманова "З історії відношень між церквою і державою в Західній Європі".

У 1884 році М.Драгоманов видав у Женеві власноруч розроблений конституційний проект для України. Текст статті про свободу совісті, що там міститься, заслуговує того, щоб навести його повністю і мовою оригіналу: "Свобода совести (веры и неверия) и всякаго публичнаго богослуженія и обрядов, не противных общественному стыду.

Из этой свободы вытекает отмена государственной церкви и обращение всех церковных учреждений в частныя, содержимыя единственно на счет желающих и управляемыя сообразно их воле, без всякаго пособия или вмешательства учреждений гражданских"

* Лобода М.І. старший викладач кафедри етики, естетики та культурології Чернігівського державного педуніверситету ім. Т.Г.Шевченка

[М.П.Драгоманов. Проект основаній Устава українського общества “Вольный союз” – “Вільна спілка” // Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. Історія української Конституції. – К., 1993. – С.53].

Ще однією, поруч із свободою совісті, фундаментальною релігієзнавчою концепцією М.П.Драгоманова є його вчення про соціально-історичну обумовленість релігії. Мислитель був одним з перших в Україні, хто науково довів глибинний, іманентний двобічний зв'язок між станом суспільної свідомості та її релігійними виявами. Він зокрема писав: “Між уявленнями людей про порядки державні й громадські та їхніми релігійними ідеями існує тісний зв'язок”. А якщо це так, то “громадський чоловік, коли почне роздумуватись про добро і зло, яке є в громаді, перш усього наткнеться на віру й церкву” [Драгоманов М.П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці. У 2-х т.- Т.2. – К., 1970. – С.46]. Релігія за умов такого її розгляду слугує не тільки специфічним поясненням певних явищ духовної культури, а й ключем до розуміння пам'яток і тенденцій розвитку матеріальної культури людства. “Щоби зрозуміти значення певної статуї, барельєфу, саркофагу, довелося згадати факти з міфології та релігії”, - писав вчений [Драгоманов М.П. Положение и задачи науки древней истории // Драгоманов М.П. Вибране. – К., 1991. – С.63].

Уперше в Україні системно застосовавши історичний метод у релігієзнавстві та заклавши основи теорії свободи совісті, М.П.Драгоманов вніс вагомий внесок у вирішення питань державно-церковних відносин. Для нього рівноправне розмежування, інституціональна демаркація державної влади і церкви є не лише оптимальною передумовою їх відносин, а й історично закономірним явищем, результатом багатомілітарної історії Європи.

М.Драгоманов дав таку періодизацію державно-церковних відносин у Європі: до XVII століття – панування церкви над державною владою; XVI-XVIII ст. – поступовий перехід до системи панування державної влади над церквою (після подій Реформації та після перемоги національно-демократичних революцій і постання централізованих держав Європи); з XIX ст. – провідною стає на континенті ідея розмежування сфер держави і церкви.

Відповідно до цієї схеми М.П.Драгоманов обґрунтовував думку, що кращим гарантом свободи релігійно-церковного життя є держава, побудована на засадах достатньої необхідності, держава правова, де суспільство контролює хід і зміст державного розвитку. На його думку, тільки особа має визначати напрямки і зміст своєї релігійної діяльності. Це

- закрита зона для держави, де неприпустимими є регламентація або будь-яке стимулювання з її боку. Разом з тим тільки держава спроможна і правочинна забезпечувати рівноправність, законослухняність та взаємоповагу суб'єктів цієї діяльності у всіх суспільних виявах її форм.

Якщо держава і церква, згідно вчення М.Драгоманова, розглядаються як незалежні і рівноправні партнери та правові суб'єкти, то виникає потреба якогось об'єктивного критерію їх діяльності одного щодо іншого. Таким критерієм вчений вважав права і свободи особи. Дотримуватись їх повинні і держава і церква. Драгоманов впровадив гуманістичну систему координат для державно-церковних відносин.

І релігієзнавчі погляди, і взагалі все вчення М.Драгоманова пройняті виразною і домінуючою екзистенціальною тенденцією, яка здатна навіть з позицій нашого сьогодення відігравати найвідповідальнішу роль ціннісного арбітра відносин між державою і церквою.

Чи присвячує себе особа служінню державі, чи присвячує себе служінню Богові, вона повинна мати в цьому свободу вибору і користуватись повним обсягом прав на довільну самореалізацію. У такому відповідальному виборі особі повинні допомагати як церква, так і держава, ставлячи її як особистість на чільне місце у своїй діяльності.

Серйозну небезпеку для суспільства становлять дві крайності: фундаменталістський ізоляціонізм релігії у відношенні світської держави та навпаки - експансія її у суто світські сфери державного управління (клерикалізм).

Важливою проблемою релігієзнавчих досліджень М.Драгоманова є вплив релігійних рухів на життя держави. Релігійні рухи, на думку вченого, можуть як заважати, так і сприяти поступу суспільства. Заважають вони тоді, коли зосереджуються на собі у догматичній рефлексії (самопоглиненні), наслідком чого є засліпленість релігійним фанатизмом, який призводить до світоглядної нетерпимості, навіть кровопролиття. І навпаки, ці рухи сприяють тоді, коли вони виконують такі суспільно значущі, загальнолюдські завдання, як просвіта, добродіє, сприяння розвитку писемності, мистецтва, інтеграція патріотичних сил на захист держави, духовне вдосконалення суспільства.

Найбільш правдиво і влучно охарактеризував М.П.Драгоманова видатний український вчений з американської діаспори Іван Лисяк-Рудницький (1919-1984 рр.), котрий сказав так: "Він намагався поширити серед українців дослідження історії релігій та Біблійної критики. В суспільстві, де релігія майже наскрізь ототожнювалась із традиційним

віруванням та усталеними церквами – православною та уніатською, цього було досить, щоб присвоїти Драгоманову репутацію атеїста”. Але ж у реальності опонент ортодоксальної церкви не завжди є (і зовсім необов’язково повинен бути) адептом не менш ортодоксального атеїзму: “Немає сумніву, що Драгоманов з усієї сили намагався вказати українському народові третій шлях виходу з цієї дилеми”. Це був шлях справжнього ліберала, який відкидав войовничі крайнощі будь-якої безкомпромісної ортодоксії; ліберал не міг обрати ніщо інше, ніж світоглядний простір між поняттями “вільнодумство” і “протестантизм” включно – єдиний простір, одноразово осяяний людським розумом і толерантністю. “Ніщо краще не засвідчує глибину ліберальної позиції Драгоманова, ніж його потяг до протестанства”, оскільки, як зазначав І.Лисяк-Рудницький, “добре відомо, що виникнення лібералізму на Заході було тісно пов’язане з протестантським духом”... Він мав багато рис пуританського реформатора... існував справжній глибинний зв’язок між духом Драгоманова і духом протестанства” [Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т.1. – С.308-309]. Відзначимо принагідно, що якщо індиферентизм Драгоманова до будь-якої взагалі культової обрядовості утримав його від ролі Лютера в Україні, то його дійсну релігієзнавчу належність (орієнтацію, позицію) ми маємо сьогодні визначати так: “вільнодумний з симпатіями до протестанства”.

Система релігієзнавчих думок М.П.Драгоманова має важливість у філософському, історичному, політико-правовому та педагогічному аспектах. Багато її положень виявились новаторськими, перспективними і такими, що не зустріли аналогів у свій час в Україні. Саме завдяки цим обставинам вони змогли зберегти свою концептуальну цінність і отримати актуальне звучання у наступне століття.

Концептуальний характер цієї системи думок обумовлюється такими її ознаками і властивостями:

а) аналіз релігії у Драгоманова підпорядкований вирішенню ряду найважливіших філософських проблем, як наприклад питання пізнання світу і місця людини у ньому, співвідношення віри і науки, віри і моралі тощо;

б) релігія розглядається М.П.Драгомановим як історичний феномен, у невід’ємному зв’язку з основними проблемами історичного розвитку, і слугує ключем до розуміння пам’яток і тенденцій культури;

в) погляди вченого на церкву є втіленням його політико-правової доктрини і містять у собі рішення багатьох вузлових питань державного життя та його юридичної регуляції (головним з таких рішень є вимога

свободи совісті);

г) драгоманівське бачення місця і функцій церкви у суспільстві є принципово важливим для широкого кола його педагогічних ідей.

В. Сергійко * (м.Київ)

**ПРОТЕСТАНТСЬКА ЕТИКА МАКСА ВЕБЕРА:
ВИТОКИ, ОБГРУНТУВАННЯ**

Теза, що протестантизм взагалі, а кальвінізм зокрема, знаходяться в якихось особливо близьких відносинах з капіталізмом, подібно тим, що існували між капіталізмом і феодалізмом, стала загальноприйнятою істиною історичної інтерпретації, незважаючи на ті модифікації, яких зазнала ця теорія з того часу, як Макс Вебер (1864-1920) вперше сформулював її.

Дослідження зв'язку протестантської релігії з «духом капіталізму» стало філософською справою Макса Вебера - видатного німецького історика і соціолога релігії. Його дослідження мали великий вплив на західноєвропейське суспільствознавство, звернувши увагу на роль протестантизму в розвитку європейської і зокрема американської християнської цивілізації.

У працях «Протестантська етика і дух капіталізму» (1904-1905), «Господарська етика світових релігій» (1916 - 1919) та ін. М.Вебер ставить завдання з'ясувати те, чи відігравали, поряд з іншими, і релігійні впливи яку-небудь роль (і яку саме) в процесі становлення капіталізму й експансії «капіталістичного духу», і які конкретні сторони культури, що стоять на капіталістичному базисі, походять від них. Соціолог вважає за необхідне дослідити, існує чи ні зв'язок між певними формами релігійної віри та етикою професії і покликанням. Він прагне не тільки відзначити й сформулювати зв'язок між релігійним вченням Реформації і «духом капіталізму», а й показати його закономірність, розкрити його.

Які ж історичні факти примусили М. Вебера звернути увагу саме на релігійні елементи тієї ідеології, яка стала такою характерною для капіталістичної буржуазії Нового часу? Як свідчила статистика часів Вебера, у європейських країнах із змішаним за віросповіданням населенням

* Сергійко Віра, аспірантка Київського Інституту туризму, економіки і права